

Schaktningar intill Rosenlunds herrgård

Övervakning av markingrepp under våren 2016 inom
Jönköping RAÄ 250, Rosenlunds äldre park, föranledda
av renoveringsarbeten i huvudbyggnaden. Jönköpings
stad och kommun, Jönköpings län.

Schaktningar intill Rosenlunds herrgård

Övervakning av markingrepp under våren 2016 inom Jönköping RAÄ 250, Rosenlunds äldre park, föranledda av renoveringsarbeten i huvudbyggnaden. Jönköpings stad och kommun, Jönköpings län.

Rapport, foto och ritningar: Claes Pettersson & Ingvar Røjder
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor, Geografiska Grunddata samt Geodata (FUK) är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833, nr MS2012/03742 samt dnr i2012/1091.

ISSN: 1103-4076

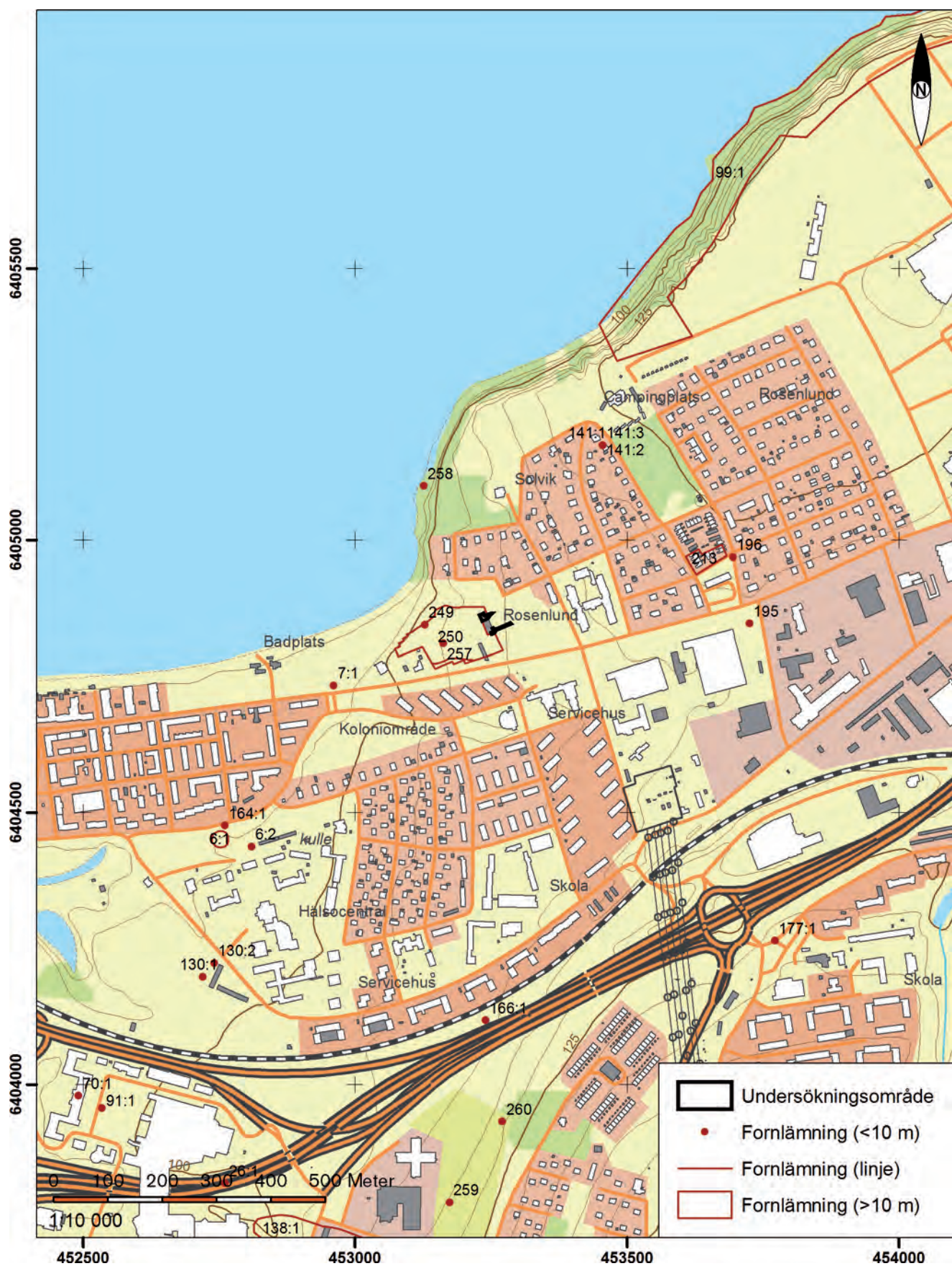
© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2016

Innehåll

Inledning.....	5
Omfattning.....	6
Målsättning.....	6
Metod.....	6
Topografi.....	9
Fornlämnings- och kulturmiljö.....	9
Före herrgården Rosenlunds tillkomst.....	9
Gustaf Mauritz Posses Rosenlund.....	10
Rosenlund i nutiden.....	11
Tidigare undersökningar.....	11
Resultat.....	13
Delyta 1. Schakt för ventilationstrumma.....	14
Delyta 2. Schakt för fjärrvärmeanslutning.....	15
Delyta 3. Handikapparkering norr om huset.....	18
Delyta 4:1. Schakt för ny anslutning till avlopp.....	19
Delyta 4:2. Schakt för ny anslutning till vattenledning.....	19
Fynd.....	20
Delyta 1. Schakt för ventilationstrumma.....	20
Delyta 2. Schakt för fjärrvärmeanslutning.....	21
Delyta 3. Handikapparkering norr om huset.....	21
Delyta 4:1-2 Schakt för ny anslutning till V/A.....	21
Provmaterial för arkeobotanisk analys.....	22
Sammanfattning.....	22
Reflektion kring undersökningsresultat.....	25
Åtgärdsförslag.....	26
Administrativa uppgifter.....	27
Referenser.....	28
Tryckta källor.....	28
Kartunderlag.....	29

Bilaga

- Bilaga 1. Anläggningslista
- Bilaga 2. Fyndlista

FIGUR 1. Undersökningsytorna vid Rosenlund våren 2016. Bearbetat utdrag ur den digitala fastighetskartan.

Inledning

Undersökningarna vid Rosenlunds herrgård under våren 2016 genomfördes vid fyra olika tillfällen (8 och 30 mars, 19-20 april samt 14 juni), eftersom de arkeologiska insatserna inte utfördes på självständig basis. Istället var de synkroniserade mot de markarbeten som utfördes av Topiro AB för PEAB:s och Jönköping Energis räkning. Dessa ingrepp skedde i direkt anslutning till själva huvudbyggnaden till fastigheten Rosenlund 2:3, den gustavianska herrgård vars tillhörande parkanläggning finns registrerad som fast fornlämning med beteckningen RAÄ Jönköping 250.

Ingreppen ifråga gällde fem delytor där olika arbeten skulle utföras, i tur och ordning installation av ventilationsanläggning, ändring av anslutning för befintlig fjärrvärme, anslutning av ny avloppsledning och vattenledning samt iordningställande av en handikappsparkering vid norra gaveln.

De arkeologiska insatserna vilka bestod av schaktövervakning och dokumentation utfördes på uppdrag av Tekniska kontoret, Jönköpings kommun. Som ansvarig i fält har Claes Pettersson från Jönköpings läns museum fungerat. Inmätning av schakt och arkeologiska objekt har utförts av Ingvar Røjder. Föreliggande rapport har utarbetats av Claes Pettersson.

FIGUR 2. Rosenlunds herrgård och den vildvuxna före detta parken våren 2013. Foto: Claes Pettersson, JLM.

Omfattning

De fem aktuella delytorna var belägna vid huvudbyggnadens sydöstra hörn (yta 1 och 2), vid husets norra gavel (yta 3) samt mitt på den västra långsidan (yta 4 och 5). Totalt berördes cirka 320 m² inom fornlämning RAÄ Jönköping 250; Rosenlunds övergivna gustavianska park av dessa kortvariga markarbeten. De arkeologiska insatsernas omfattning bestämdes efter diskussion på platsen med företrädare för länsstyrelsen, PEAB och länsmuseet.

Man bör även notera att ytterligare två grävarbeten har utförts inom fornlämning RAÄ Jönköping 250 - Rosenlunds äldre park. En kortare anslutning för vatten till de under renoveringen uppställda arbetsbodarna grävdes omedelbart väster om inspektorslängan. Ingreppet ansågs inte kräva antikvarisk kontroll. Dessutom har en optokabel placerats i det tidigare grävda fjärrvärmeschaktet mellan Huskvarnavägen och Rosenlunds huvudbyggnad. Kabeln har lagts över rören, i befintligt schakt, efter att förfrågan ställts till länsmuseet.

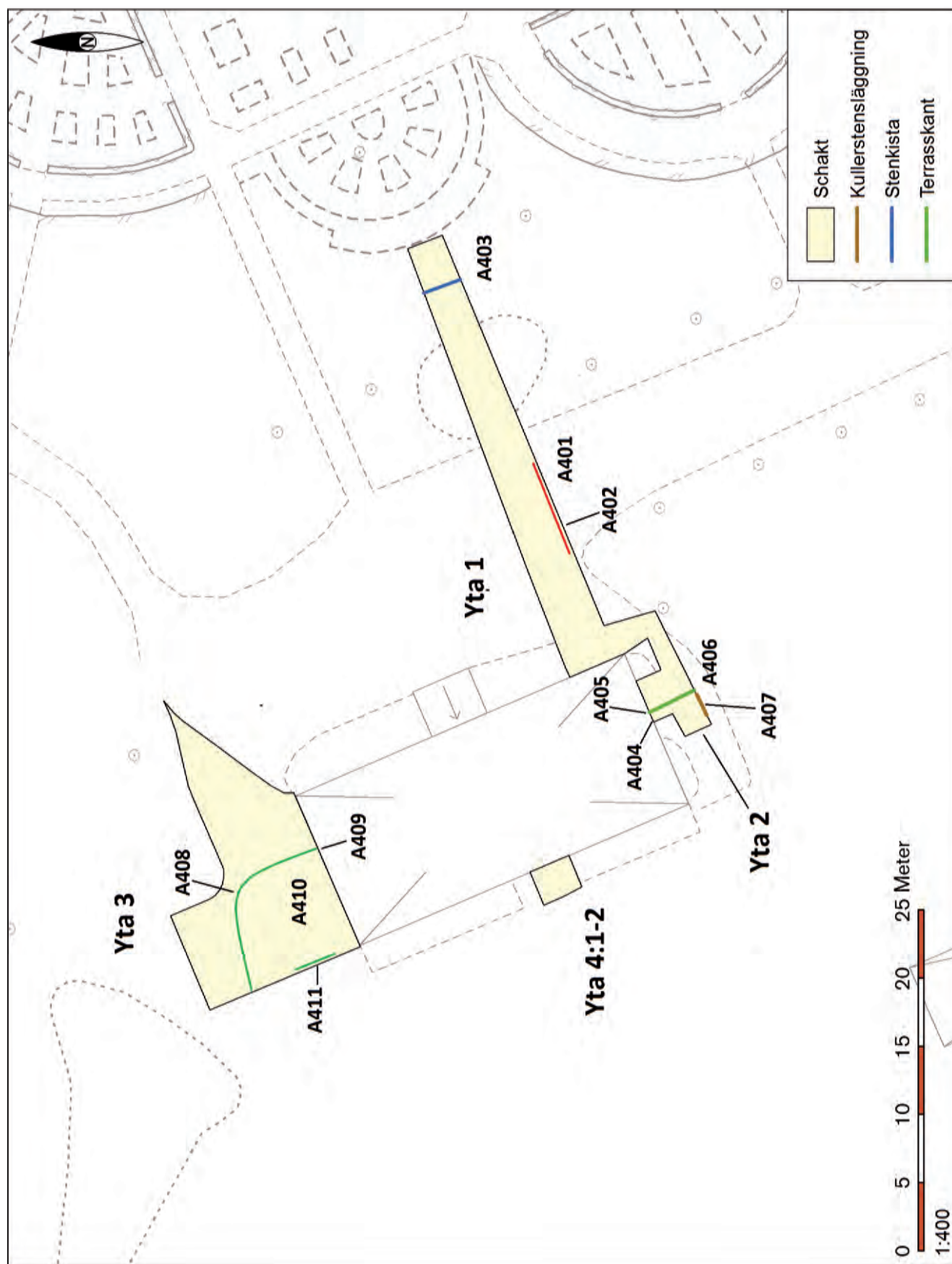
Målsättning

Avsikten med de här beskrivna undersökningarna var att dokumentera bevarade lämningar från herrgårdens första sekel, framför allt då anläggningar som kan kopplas till den ursprungliga gustavianska parkanläggningen från omkring 1790. Dessutom avsåg man att vara uppmärksam på en eventuell förekomst av spår från äldre perioders markutnyttjande.

Parken är i sina huvuddrag känd från tidigare karteringar med georadar (GPR) samt genom den begränsade forsknings-/förundersökning som genomfördes under våren 2013 (Winroth, Andréasson & Pettersson 2011, Pettersson 2013). Området allra närmast herrgårdens huvudbyggnad visade sig emellertid vara svårtolkat på grund av omfattande sentida markarbeten. Därför bedömdes att den kompletterande kunskap som kunde inhämtas vid en schaktningsövervakning skulle kunna ha betydelse. Det handlade inte minst om detaljer rörande gestaltning som bör beaktas vid en kommande rekonstruktion/ återställande av 1700-talets parkmiljö vid Rosenlunds herrgård.

Metod

De arkeologiska insatserna inom föreliggande ärende har främst utförts som schaktningsövervakning med inslag av handrensning och fotodokumentation. Själva grävningsarbetet har genomförts av personal från Topiro med maskinstöd i form av medelstor hjulburen grävmaskin (delyta 1, 2 och 3) eller en mindre maskin försedd med larvband (delyta 4/5). I samtliga fall har största möjliga varsamhet mot fornlämningen eftersträfvats, samtidigt som respektive insats haft ett väl definierat mål i restaureringsarbetet.

FIGUR 3. Rosenlunds herrgård våren 2016. Undersökningens olika schakt, i rapporttexten benämnda delyta 1 till 4.

FIGUR 4. Rosenlunds herrgård juni 2016. Schaktning för parkering (delyta 3). Foto: Claes Pettersson, JLM.

I de fall då intakta konstruktioner eller lager påträffats har man i möjligaste mån sökt undvika att beröra dessa. De har tangerats, dokumenterats, beskrivits och blivit inmätta.

Fynd har samlats in i de fall då artefakter med viss ålder har förekommit överhuvudtaget. Prioriteritet har lagt på daterande och funktionsbestämmande kriterier.

Naturvetenskapliga prover - främst då ^{14}C ur förmodat förhistoriska anläggningar, respektive arkeobotaniska material från lager och anläggningar - bedömdes kunna bli av stort intresse då denna undersökning detaljplanerades hösten 2015. I det första fallet därför att lämningar efter en förmodat förhistorisk byggnad påträffades inom parkområdet våren 2013 (Andréasson & Pettersson 2013:19). I det andra fallet därför att ett välbevarat frö- och växtdele material skulle kunna tillföra återställandet av Rosenlunds herrgårdspark viktiga kunskaper. Samtidigt bör det framhållas att den sandiga markens genomsläpplighet skapat mindre gynnsamma förutsättningar för att ömtåligt organiskt material skall kunna bevaras i någon större utsträckning (Heimdahl i Pettersson 2013, bil.4). Lösningen blir att ta rikliga prov från de kontexter som förefaller lovande.

All fotodokumentation har utförts inom projektet. Till fältfoto

har en Canon G7 utnyttjats då denna kameratyp gott och väl uppfyller de krav som kan ställas inom ett arkeologiskt projekt på denna nivå.

Inmätning i SWEREF 99 TM av schakt och påträffade anläggningar har utförts med GNSS med nätverks-RTK av Ingvar Røjder, Jönköpings läns museum.

Topografi

Rosenlunds herrgård ligger naturskönt belägen på en flack sluttning vänd mot väster med vid utsikt över staden och Vättern. Ungefär hundra meter från själva huvudbyggnaden övergår den jämna sluttningen i ett brant fall ner mot Vätterstranden. Parkens höjd över havet går från ca 99 meter över havet längst i väster till drygt 107 meter i öster.

Herrgården har med sin tillhörande åker och ängsmark utnyttjat Rosenlundsåsens markanta höjdsträckning med dess väldränerade jordar. Läget är gynnsamt, samtidigt som platsen i många avseenden också kan betecknas som utsatt; exponerad som den är för nordliga stormar utefter den öppna sjöytan.

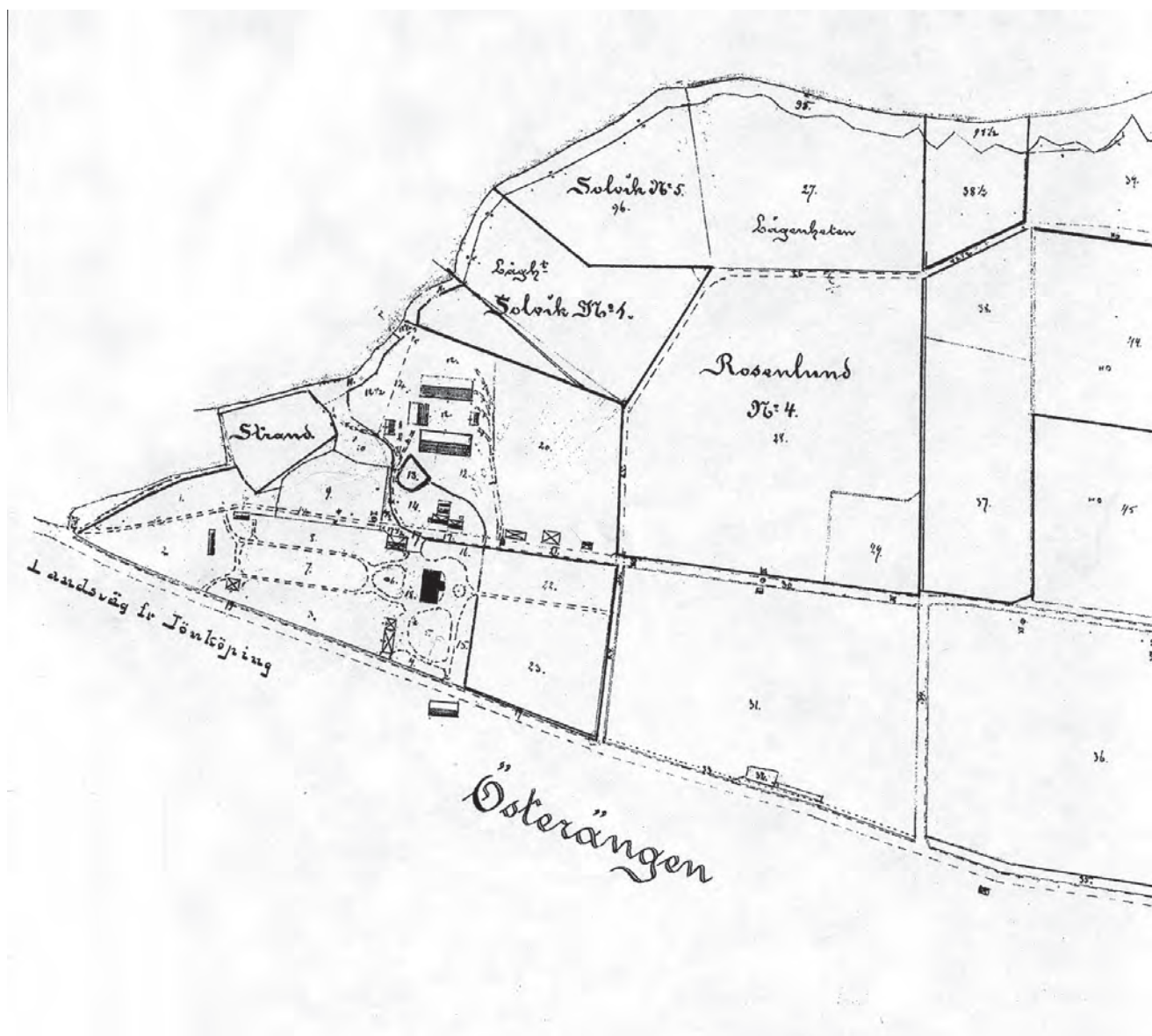
Fornlämnings- och kulturmiljö

Före herrgården Rosenlunds tillkomst

Den framträdande åsen vid Rosenlund dominerar vyn över hela Jönköpingsdalen. Området har med sina lättbrukade jordar och sjönära läge alltid varit attraktivt ur bosättningssynpunkt. I västra delen av området ligger en bevarad bronsåldershög, *Lustigkulle* (RAÄ Jönköping 6:1). Fynd från olika delar av förhistorien har påträffats och bara ett par kvarter öster om själva herrgården har en järnåldersboplats (RAÄ Jönköping 213) med ett treskeppigt långhus och anslutande hägnadssystem undersökts (Skanser 2003).

Inom själva det västra parkområdet vid Rosenlunds herrgård påträffades en tät rad av stenskodda stolphål i samband med den forskningsgrävning/förundersökning som genomfördes våren 2013 (Pettersson 2013:19f). Stolpraden bedömdes då vara av förhistorisk karaktär och tolkades som en möjlig del i en huskonstruktion. Lämningarna kom senare att registreras som RAÄ Jönköping 257 (husgrund förhistorisk/medeltida till stolphus).

Områdets södra del tangeras av den gamla landsvägen mot Huskvarna. Från Jönköping har vägen passerat den branta backen vid Rosenlund och fortsatt mot Sanna by, som fram till mitten av 1500-talet utgjort en egen socken. Därifrån har den löpt vidare mot Rumlaborg och passagen över Huskvarnaån. Bukten mellan åns utlopp och Rosenlundsbankarna är intressant, både geologiskt och arkeologiskt, eftersom Vätterns långsamma tippning söderöver här

FIGUR 5. Rosenlunds herrgård år 1904. Karta upprättad av C.O. von Gedda.

skapat ett för svenskt vidkommande unikt dränkt kulturlandskap där mossmarker, skog och minst ett bronsåldersröse nu döljs under vattenytan (Nordström & Rönnby 2005).

Under 1600-talet benämndes ängs- och betesmarkerna på åsryggen omedelbart öster om Jönköping som *Höga gärde*. Området låg under kronan och var avsatt som underhållsjord för stadens slott (Karlson & Sörensen 2005:7). År 1741 överläts markerna för att i fortsättningen fungera som underhållsjord till Jönköpings Vapenfaktori. Vid detta tillfälle fanns ett torp i västra delen av markerna. Det hade upptagits före år 1700.

Gustaf Mauritz Posses Rosenlund

År 1786 avskildes torpet med 65 tunnland från faktoriets jordar. Det var hovrättrådet vid Göta Hovrätt, Gustaf Mauritz Posse (1737 - 1827) som införskaffade egendomen och upprättade Rosenlunds

herrgård. Han tillhörde en krets av jurister och högre ämbetsmän i Jönköping som lät skapa moderna jordbruksegendomar i regionen. Posse beskrivs som en intresserad och aktiv lantbrukare vars herrgård Rosenlund väckte berättigad uppmärksamhet i sin samtid (Karlson & Sörensen 2007:7).

Herrgårdens huvudbyggnad uppfördes mellan åren 1786 och 1788 som ett timrat envåningshus med suterrängvåning av sten. Dess fasad har reveterats för att efterlikna ett stenbyggt hus. Taket är högt brutet, valmat och skiffertäckt; en ovanlighet i trakten. Taket har frontoner på både långsidor och gavlar. Huvudingången finns på den östra långsidan. Ursprungliga ingångar finns även på gavlarna.

Av övriga äldre byggnader från Rosenlunds tidiga historia återstår på ursprunglig plats bara den så kallade inspektorsbostaden som enligt skriftliga källor uppförts 1845.

Rosenlund i nutiden

Efter Posses död gick Rosenlund vidare i släkten fram till 1894, då herrgården förvärvades av häradshövding Gustaf Lindman. Tolv år senare inköpte Jönköpings stad en stor del av den jordbruksmark som då inte redan blivit avstyckad från egendomen. Avsikten var att säkra tillgången på tomt- och kvartersmark vid en framtida expansion av stadens bebyggda område österut. År 1936 övertog staden själva herrgården med dess park och byggnader. Därefter har den fungerat som privatbostad, ungdomsgård och lokaler för Ädelfors folkhögskola. Sedan 2005 har huvudbyggnaden stått tom. En omfattande renovering av inspektorsbostaden genomfördes och huvudbyggnadens fasad renoverades 2010.

Öster om herrgårdsbyggnaden, i den forna frukt- och nyttoträdgården, har sedan 1978 en modern rosenträdgård, *Rosariet*, skapats. Arbetet har skett etappvis fram till 2010. Idag finns ca 500 olika rosor representerade i Rosariet som även fungerar som regional genbank för äldre rossorter inom *Projekt odlad mångfald* (POM).

Tidigare undersökningar

Parken vid Rosenlund har i stort sett utgjort orörd mark, arkeologiskt sett, sedan det ursprungliga torpet lades ner och herrgården etablerades vid mitten av 1780-talet. De omfattande markarbeten som utfördes då parkanläggningen skapades omkring 1790 har, liksom de följande vid parkens omgestaltning ca sextio år senare, inte avsatt några spår i de arkeologiska registren. Till exempel saknas uppgifter om observationer eller fynd från själva parken och fruktträdgården. Däremot finns lösfynd noterade från gårdens jordbruksmark som till exempel RAÄ 141 (flintdolk och båtysa) och RAÄ 195 (lansspets, romersk järnålder). Sentida markgrepp har bara i begränsad omfattning kommit att beröra parkområdet mellan huvudbyggnaden och branten ner mot Vätterstranden.

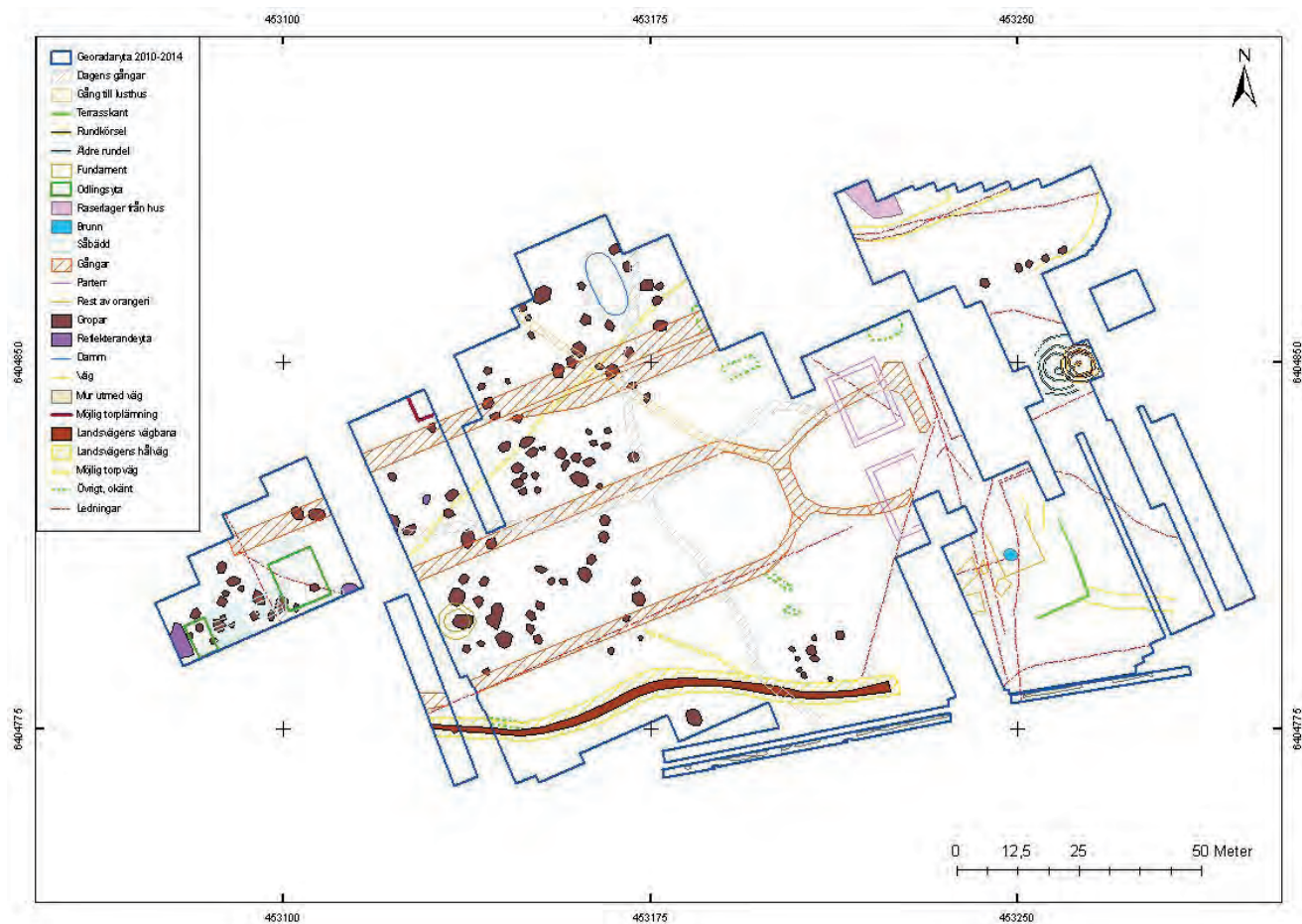
De mest omfattande störningarna hänför sig till ledningar som dragits in till huvudbyggnaden från Huskvarnavägen (el, V/A samt fjärrvärme), senast i samband med den utvändiga renovering som genomfördes 2010. Vid detta tillfälle lades också ny dränering kring huvudbyggnaden vilken uppförts i en urgrävd ”nisch” i den naturliga sluttningen. Detta förhållande medförde att dräneringens plaströr lagda i bergkross hamnade längs husets grund i väster, i en sluttning utefter byggnadens nord- och sydgavel, samt intill dess källarmur i öster.

Den första karteringen med georadar genomfördes i mitten av november 2010. Avsikten var att inför en kommande omgestaltning av parkmiljön lokalisera de två kulturhistoriskt intressanta lämningar som man visste fanns i området, nämligen 1600-talstorp samt landsvägens tidigare sträckning (Winroth, Andréasson & Pettersson 2011:9). De är nu införda i FMIS som RAÄ Jönköping 249 och 251 i Jönköpings stad. Men även en övergiven parkanläggning framträdde inom de 9570 m² som karteringen med georadar kom att omfatta. Närmast dagens markyta fanns gångsystemen från 1900-talets förenklade park, därunder den anläggning från uppskattningsvis 1800-talets mitt som utformats i enlighet med den då rådande så kallade tyska stilen (Andréasson 2007:18). Detta överlagrade i sin tur den ursprungliga så kallade formella trädgården från herrgårdens tillkomsttid, anlagd omkring 1790 (Winroth, Andréasson & Pettersson 2011:21ff).

Hösten 2011 genomfördes en arkeologisk förundersökning inom RAÄ Jönköping 250, Rosenlunds herrgårdspark. Utmed Huskvarnavägen påträffades grunden till en mur som avskilt parken från landsvägen. Fundamentet frilades på en sträcka av 20 meter väster om gårdens flygelbyggnad, den så kallade inspektorslängan. (Haltiner Nordström 2012).

I slutet av april 2013 genomfördes en begränsad förundersökning inom fornlämningsområdet. Avsikten var att kontrollera riktigheten i de geofysiska observationer som registrerats i samband med georadarkarteringen 2010 och 2011. I samtliga de nio schakt som då öppnades kunde anläggningar, överensstämmande med de anomalier som noterats med georadar, identifieras. Med ledning av detta kan man förutsätta att GPR-karteringen har givit en med verkligheten överensstämmande bild av lämningarna efter 1700-talets parkanläggning (Pettersson 2013).

Men trots dessa tre undersökningar inom parkanläggningen kvarstod ändå en rad frågetecken, främst därför att det fortfarande fanns stora ytor som inte varit möjliga att kartera på grund av tät vegetation, ojämn mark eller andra hinder. Dessutom hade karteringarna främst berört parkens centrala delar, medan kantzonerna i väster, norr och söder till stor del återstod att söka igenom. Dessa brister avhjälpes genom en kompletterande insats med georadar utförd under juli 2014 (Pettersson & Winroth 2014).

FIGUR 6. Rosenlunds park. Resultat av läns museets karteringar med georadar (GPR) mellan hösten 2010 och sommaren 2014. Sammanställning utförd av Lars Winroth, Modern Arkeologi KB.

Det bör också i detta sammanhang påpekas att fyndet av den gustavianska parken vid Rosenlund har uppmärksamats i en rad olika sammanhang (Winroth, Andréasson & Pettersson 2013; Pettersson & Andréasson 2013; Andréasson & Pettersson 2014, Karlson 2014). Viktigast är givetvis att fornlämningens vetenskapliga värde och potential får ses som ett tungt vägande skäl till kommunens ändrade linje, med en ny utredning och beslutet att behålla och renovera herrgården, vilket togs 2014 (Zeidlitz 2014).

Resultat

Undersökningarna vid Rosenlunds herrgård under våren 2016 har varit kopplade till de renoveringsåtgärder som genomförts av PEAB inne i huvudbyggnaden. De arkeologiska insatserna har således varit direkt behovsstyrd och vid något tillfälle fått genomföras med kort varsel för att inte onödigt sinka andra moment i arbetet med att ställa i ordning herrgårdsbyggnaden. I möjligaste mån har man försökt ta hänsyn till de antikvariska synpunkterna och arbetet har präglats av bra samarbete mellan exploatör och läns museets arkeologer.

Vid de grävningar som utförts i huvudbyggnadens närhet har det snabbt visat sig att det aktuella arbetsområdet varit kraftigt stort

FIGUR 7. Rosenlunds park. Ventilationstrumman med en diameter på 1000 mm lyfts fram till schaktet. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 8. Rosenlunds herrgård. En genomföring avsedd för ventilationstrumman har utförts i källarmuren. Trots vissa praktiska problem vilka gjorde att hålet blev avsevärt större än beräknat. Foto: Claes Pettersson, JLM.

genom sentida markarbeten, främst då ledningsdragningar utförda i samband med den utvändiga renovering som skedde 2010. Trots detta har det varit möjligt att i projektet insamla en del ny information kring herrgården och dess omgivande parkanläggning sådan den gestaltats vid slutet av 1700-talet. De sentida störningarna visade sig emellertid avta ju längre från huset man kom (delyta 1).

Eftersom ett återskapande av den tidiga parkmiljön planeras ske som en fortsättning på renoveringen av Rosenlunds herrgård, utgör all ny kunskap om anläggningen och dess historia välkomna bidrag i det pågående arbetet.

Delyta 1 Schakt för ventilationstrumma

En viktig del i anpassningen av herrgårdens huvudbyggnad till de krav som ställs på en modern konferens- och möteslokal utgörs av en väl fungerande luftväxling. Efter att ett flertal olika förslag diskuterats. Till slut har man fastnat för en lösning där en ventilationstrumma läggs i ett schakt med början i det teknikrum som installerats i huvudbyggnadens sydöstra hörn. Det grova platsröret (diameter 1000 mm) drogs genom källarmuren och vidare 33 m rakt österut för att till slut mynna ut i en diskret överbyggnad en bit in i Rosariet. Ytan som berörs av detta schakt uppgår till omkring 140 m².

På grund av oklarhet i tillståndsprocessen kunde inte detta schakt grävas i ett sammanhang, vilket förstås ur allas synpunkt varit att föredra. Istället fick arbetet delas upp i två etapper, varav den första genomfördes den 8 mars. Då frilades ett parti av den östra källarmuren ner till fundamenten, knappt 2 meter under dagens markyta. För åtkomlighetens skull drogs vid detta tillfälle schaktet ungefär 4 meter österut till fullt djup. Avsikten med detta första delschakt var att trots allt kunna påbörja arbetet med att installera ventilationsutrustningen inne i huset och utföra genombrytningen av källarmurens metertjocka hinder av bruk och sten.

Inga spår av äldre verksamhet på platsen kunde konstateras i detta första delschakt. Däremot var partiet närmast källarmuren omgrävt för ledningar vid ett flertal tillfällen. Här påträffades fjärrvärmens båda metallrör, ett plaströr för spillvatten från husets vattenrännor samt den dränering som lagts ut kring huset år 2010. Den sistnämnda var inpackad i grov bergkross. Dessutom påträffades äldre elledningar och bitar av tegelrör som vittnade om de äldre markarbeten som genomförts på platsen.

Ett intressant resultat var att se den frilagda källarmurens utsida. Här låg det yttersta skiktet sten i princip löst, utan att ha fogats i kalkbruk. Det handlade om grovt tillhuggen natursten i tämligen stora block, vilka placerats i kanten på husets källarnedgrävning. Stenblocken kom därvid att låsa varann. Kalkbruk började förekomma i större mängd först en bit in i källarmuren.

Då schaktets fortsättning grävdes den 19-20 april kunde bland

annat stratigrafin i herrgårdens infartsväg studeras. Av profilen framgick att ett bärlager bestående av byggs-krot (tegelbitar, murbruk, träkol) lagts ut över den ursprungliga markytan. Minst fyra separata äldrenivåer med grusbelagd vägbana kunde dokumenteras under dagens infartsväg. Man kan notera att inga genomgrävningar eller andra störningar påträffades i infarten.

I det underliggande odlingslagret/markhorisonten noterades förekomsten av vad som bör vara fragmentariska årderspår vilka således härrör från tiden innan herrgården Rosenlund bildades. Två prover för makrobotanisk analys samlades in från detta lager.

Längre österut var marken påverkad av herrgårdstidens trädgårdsodling, varför inga spår efter årdar eller plog bevarats ner i alven. I schaktet fanns även fyra djupgrävda kantsatta rundlar från Rosariet, planteringsbäddar för olika arter av rosor. Den enda äldre struktur som påträffades i de 16 meter schakt som låg öster om infartsvägen var en stenkista/ dränering lagd med obearbetad sten. Den knappt meterbredda dräneringen fungerade fortfarande som avsett och ledde in en smärre mängd vatten i schaktet, trots solsken och uppehållsväder. Möjligen kan denna vällagda dränering kopplas till någon gräns för äldre odlingsytor eller gångsystem och borde därför kunna identifieras i kartmaterialet.

Delyta 2 Schakt för fjärrvärmeanslutning

I samband med tillkomsten av ett teknikrum i byggnadens källare uppkom behovet av att flytta fjärrvärmeanslutningen från ett källarfönster på husets östra sida till dess södra gavel. I samband med

FIGUR 9. Snitt genom vägbanken. I botten ett äldre odlingslager/ en markhorisont från tiden före herrgårdens tillkomst. Detta täcks av ett decimetertjockt bärlager med byggs-krot i form av tegel, kalkbruk och träkol. Över detta följer i sin tur ett antal grus- och utfyllnadslager, dvs. gamla vägbananor. Överst bergkross i dagens infartsväg. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 10. Exempel på årderspår, påträffat under vägbanken som därigenom bevarat dessa spår av äldre odling. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 11. Fjärrvärmeledningarnas olyckliga dragning diagonalt över 1700-talets stensatta gårdsplan framträdde tydligt i det tunna snötäcket den 8 mars 2016. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 12. Det 3,6 meter breda schakt för fjärrvärme som grävts genom gårdsplanen söder om huvudbyggnaden. Intill källarmuren syns också den dränering som lades ner 2010, en kort tid innan den första kartering med georadar. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 13. Sår i murverket efter den bortbrutna trapphällen vid ingången på souterrängvåningens södra gavel. Foto: Claes Pettersson, JLM.

denna förändring behövde rören friläggas på en sträcka av minst 6 meter. Enklast var att bara fortsätta det schakt som redan hade öppnats i delyta 1 och bara dra det vidare runt husets hörn. Fast då på en grundare nivå, eftersom fjärrvärmen inte lagts lika djupt. Så skedde också varvid en yta motsvarande cirka 35 m² undersöktes.

Det visade sig snabbt att störningen inom delyta 2 vida överträffade vad som tidigare hade dokumenterats i yta 1. Här gick fjärrvärmeschaktet längre från husets vägg. Detta medförde att alla lämningar efter äldre aktiviteter hade förstörts på ett avstånd av 3,6 meter ut ifrån gaveln. Fjärrvärmeschaktet tömdes liksom de närmare huset liggande nedgrävningarna för spillvatten, respektive dränering vid husgrunden. Det var ingen vacker syn.

Emellertid blev det möjligt att göra flera arkeologiskt intressanta observationer i detta schakt. Att markytan höjts var lätt att konstatera eftersom gaveldörrens murkna trätröskel idag låg i nivå med grusgången utanför. Men ett stort sår i grundmuren rakt under denna trätröskel visade var det ursprungligen hade funnits en trapphäll. Gissningsvis blev denna trappsten avlägsnad i samband med att dräneringen runt huset lades på plats år 2010. Hällen kan förstås också ha brutits loss vid ett tidigare tillfälle.

Knappt en meter (0,9 meter) till höger om källardörren upphörde muren att vara slät och byggd av väl tillhuggen sten med skådesida. Istället vidtog en rå muryta som aldrig varit avsedd att ses. Denna yta begränsades mot väster av en lodrät kant, 1,05 meter hög. Här har den terrassering som karterades in med georadar längre söderut (Pettersson & Winroth 2014:17) helt tydligt anslutit mot källarmuren. Man kan notera den plana överyta som detta råa murparti uppvisar - en direkt indikation på var markytan lagts intill terrassen. Man kan också notera att den obearbetade murytan höjs med ytterligare ett skift sten närmast husets sydöstra hörn. Har man haft ännu en konstgjord nivå här, eller motsvarar detta en plantering intill husväggen som dolt ojämnheten?

Upptäckten av terrasskantens "avtryck" med höjd och allt var en välkommen information när det gällde trädgårdens detaljutformning i detta parti. Dessutom kom den strax att styrkas genom fyndet av den kullerstenslagda gårdplan vilken tidigare har dokumenterats i ett av schakten år 2013 (Pettersson 2013:17). Då påträffades en vällagd kullerstensnivå med bland annat en vinklad rännål. I det tömda fjärrvärmeschaktet tangerades en sträcka på 2,0 meter av den bevarade plana kullerstensytan i schaktets södra sida. Stenläggningen var väl satt med sten i storlek ca 20x10 cm där den spetsiga änden vänts nedåt.

Gårdsplanen avgränsades mot öster av ett par större stenar (diameter ca 35-40 cm) i öster, ett läge som väl motsvarar var terrasskanten skulle finnas. Dessa större stenar har sannolikt utgjort terrasskantens nedersta skift och blivit kvar in situ när hela området släntades. Om tolkningen är korrekt har den kallmurade terrasskanten varit omkring 75 cm bred.

Precis som i provschaktet 2013 visade sig den hårdgjorda gårdsplanen vara täckt av ett decimetertjockt kulturlager med riktigt innehåll av obrända djurben (mat-/ slaktavfall), träkol, keramik och som udda fynd en väl bibehållen vridlåsnyckel. Att ett kulturlager med denna sammansättning och omfattning fått bildas här, intill huvudbyggnaden på en till synes välmående herrgård, kan synas anmärkningsvärt. Bristen på renhållning och ordning här, i direkt anslutning till huvudinfarten från landvägen mot Huskvarna, bör tyda på en period av förfall och vanskötsel. På samma sätt kunde man konstatera att fiskdammen längre ner i parken sakta hade slammat igen och delvis fyllts med avfall (Pettersson 2013:17f). Detta skeende kunde då myntdateras genom en 1/3 skilling banco, ett kopparmynt präglat 1848. Möjligen kan denna tillbakagång kopplas till ett ägarskifte, men det vore i så fall snarast en fråga för en historiker att studera närmare.

Som en avrundande kommentar till de arbeten som genomförts inom delyta 2 kan nämnas att en avvikelse från vad som var överenskommet kunde konstateras i samband med att övervakningen av delyta 4 genomfördes. För på ort och ställe den 8 mars beslöts att den nya genomföringen av fjärrvärmerören skulle ske under marknivå i husets södra gavel. Detta för att i möjligaste mån undvika

FIGUR 14. Den ursprungliga terrasseringen framträder som ett meterhögt skilje mellan slät muryta och en rå yta som aldrig vartit avsedd att synas. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 15. Parti av kullerstensläggning, påträffad i fjärrvärmeschaktets södra kant. Till vänster syns det bevarade bottenskiftet i terrassmuren (större sten). Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 16. Terrassmurens läge vid huvudbyggnadens norra gavel. Även här finns ett tydligt, ungefär meterhøgt skilje mellan en slät dagermur och en rå muryta som aldrig varit avsedd att synas. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 17. Tydligt layerskilje i delyta 3. Till vänster in bild den naturliga alven, till höger matjord - fyllning i den nisch som grävts in i den naturliga sluttningen mot väster. Här skapades en markerad terrassering precis som söder om huvudbyggnaden Foto: Claes Pettersson, JLM.

onödiga, sannolikt förfulande tillägg av typen skyddskåpa av plåt i husets exteriör. Men vid besöket den 30 mars pågick en genomsökning av källarmuren ovan mark. Detta kommer att medföra att en liknande övertäckning som tidigare kommer att placeras väl synligt vid herrgårdens södra gavel, en antikvariskt sett olämplig lösning som hade kunnat undvikas.

Delyta 3 Handikapparkering norr om huset

Som ett led i arbetet med att göra Rosenlund tillgängligt och anpassat för rörelsehindrade anläggs en parkeringsplats intill herrgårdens norra gavel. Ytan avses bara rymma två bilar och får infart från öster. På dess norra sida placeras en avspärning så att ingen skall kunna ta en genväg över gräset ut till Folkungavägen.

I samband med den kompletterande kartering med georadar som utfördes i Rosenlunds park sommaren 2014 var marken omedelbart norr om huvudbyggnadens norra gavel en av de få ytor som inte kom att undersökas (Pettersson & Winroth 2014, s. 17ff). Anledningen var den begränsade areal som var åtkomlig vid detta tillfälle. Samtidigt gjordes en del observationer som kunnat användas i det följande tolkningsarbetet. Det antogs till exempel att det vid den norra gaveln hade funnits en liknande terrassering som på husets södra sida. Spår i gavelns murverk visade tydligt att källarmurens östra del inte avsetts fungera som en dagermur, utan varit dold under mark. Man hade sannolikt understrukt byggnadens souterrängläge genom att skapa en nisch i sluttningen. Vid slopandet av den gustavianska parkanläggningen kring mitten av 1800-talet har man valt att ta bort terrassmuren och slänta området på samma sätt som man gjorde söder om huvudbyggnaden.

Vid det markarbete som föregick anläggandet av parkeringsplatsen skedde en arkeologisk schaktningsövervakning. Den yta som berördes omfattade ca 140 m² och bestod vid undersökningstillfället av en gräsyta med markant fall mot väster samt en grusgång närmast husgaveln. Grävarbetet genomfördes med hjälp av en medelstor hjulburen grävmaskin. Grästorv och matjord avlägsnades ner till en nivå av som mest 60 cm under dagens markyta. I schaktet placerades ett lager av bergkross som bärlager och stabilisering under parkeringsplatserna. Ett mindre schakt grävdes också 3 meter rakt ut från husväggen, varefter det vinklades mot öster. Schaktets djup var cirka 25 cm. Här skall en mur placeras, motsvarande den terrassmur som ingick i den ursprungliga anläggningen.

Vid grävningen kunde förekomsten av ett tydligt vertikalt layerskilje konstateras, 9,5 meter norr om husgaveln. På den södra sidan låg ett tjockt matjordslager med inslag av tegelkross, träkol och enstaka keramikskärvar. Norr därom vidtog naturlig morän. Detta matjordslager tolkas som fyllning i nischen norr om huset; massor som hamnat här då marken släntades i samband med att den gustavianska parken övergavs. Från husväggen och 6,5 meter

norrut låg en kullerstenssatt mindre gårdsplan med svagt fall åt väster ca 40 cm under dagens markyta; också detta som en parallell till hur motsvarande område utformats på husets södra sida. Fast den hårdgjorda yta som dokumenterades i juni 2016 täckte bara omkring 50 m². Mot öster avgränsades gårdsplanen mot terrassmuren, i väster mot en rad större stenar som lagts som en förlängning av herrgårdsbyggnadens västra fasad. Mot norr förefaller kanten att ha markerats med tunna hällar och mindre sten. Kullerstensläggningen lämnades kvar efter en översiktlig dokumentation, eftersom det pågående markarbetet inte behövde gå så djupt att anläggningen kom till skada.

Delyta 4:1 Schakt för ny anslutning till avlopp

Ursprungligen innefattades inte området väster om herrgårdens huvudbyggnad i projektet, även om behovet av en ny V/A-anslutning tidigare hade förts på tal av PEAB. Omfattning och tillfälle för ingreppet var emellertid inte bestämt vid detta tillfälle.

Behovet av detta begränsade arbete aktualiserades emellertid i slutet på mars. Då det handlade om en friläggning och anslutning till redan befintliga ledningar bedömdes att en arkeologisk bevakning av det 2 x 1,5 m stora schaktet kunde genomföras med kort varsel. Samtidigt motiverades den antikvariska närvaron av att den ursprungliga planen framför huset är hittills oprövad mark, arkeologiskt sett. I schaktet kunde finnas spår av lagerföljd, valda material med mera. Dessutom var avståndet till de båda välbevarade partererna (Winroth, Andréasson & Pettersson 2010:23) kort.

Grävningen kom att genomföras den 30 mars. Som befarat/ förväntat berörde schaktet enbart redan omrörda massor. Här fanns dels en äldre anslutning för husets avlopp, representerad av ett gjutjärnsrör draget genom stengrunden samt bitar av glaserade rör av Höganästyp ute i matjorden. Antagligen utgör detta spår efter den renovering herrgården genomgick på 1940-talet. Dessutom fanns förstås även här de plaströr som lagts ner för spillvatten och dränering år 2010. Ingen arkeologiskt intressant information kunde samlas in från delyta 4.

Delyta 4:2 Schakt för ny anslutning till vattenledning

Den nya anslutningen för inkommande vatten till herrgårdsbyggnaden fanns i anslutning till dörren mitt på källarbyggnadens västra sida. Tyvärr frigrävdes inte denna anslutning redan den 30 mars då avloppsledningen lades på plats och kopplades in. I så fall hade man inte behövt gräva upp och utöka den omgrävda ytan tre veckor senare. Insatsen blev emellertid begränsad och företogs i ett parti som redan tidigare blivit stört av dräneringen från 2010. Inga observationer av arkeologiskt intresse kunde göras.

FIGUR 18. Kullerstensläggning intill huvudbyggnadens norra gavel. Lokaliserad, men ej framrensad. Kvarligger intakt. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 19. Stenrad i förlängningen av huvudbyggnadens västra fasad. Markerar skiljet mellan den kullerstenslagda gårdsytan och den grustäckta parterterassen. Lokaliserad, ej framrensad. Kvarligger intakt. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 20. Delyta 4 - det sent påkomna tillägget i planeringen där vatten och avlopp skulle anslutas via ett genombrott i husets västra grundmur. Foto: Claes Pettersson, JLM.

Fynd

På grund av undersökningens begränsade omfattning och de metoder som utnyttjades vid här beskrivna markarbeten blev också fyndmängden högst begränsad. Dessutom ingick de här aktuella arbetsytorna i det direkta närområdet till huvudbyggnaden på en välskött herrgård från sent 1700-tal. Miljön i sig kan närmast förutsättas ha varit ordnad och välstädd. Emellertid utgörs ett intressant undantag av det fyndrika kulturlager som bildats över den stenlagda gårdsplanen söder huset. Att ett blandat hushållsavfall har anhopats just här kan möjligen sättas i samband med en tillfällig förfallsperiod.

I därpå följande skede genomfördes den förenkling av parkanläggningen som paradoxalt medförde att den ursprungliga 1700-talsparken till stora delar kom att bevaras, om än dold under påförda eller utschaktade jordmassor.

Delyta 1 Schakt för ventilationstrumma

I området intill husets källarmur och ytterligare fyra meter mot öster påträffades inga fynd som kunde knytas till vare sig herrgårdens äldsta skede, eller föregående markutnyttjande.

Återstående sträcka grävdes fem veckor senare. Inte heller där framkom några fynd som kunde knytas till förhistoriska eller tidigmoderna aktiviteter på platsen.

Delyta 2 Schakt för fjärrvärmeanslutning

Trots de mycket omfattande störningar som i sen tid skett längs huvudbyggnadens södra gavel var det möjligt att lokalisera den 2013 påträffade stensatta gårdsplanen i fjärrvärmeschaktets södra begränsning. Även här täcktes kullerstensytan av ett ca 10 cm tjockt fyndförande kulturlager. Trots den mycket begränsade yta som togs upp i början av mars 2016 påträffades välbevarade djurben (slaktavfall), träkol, keramik av äldre typ (rödgods och flintgods) samt en nyckel av vridlåstyp. Nyckeln bedömdes vara lämpad för metallkonservering och kommer därför att lämnas över till konservatorsateljén vid Malmö museer.

Delyta 3 Handikapparkering norr om huset

Från schaktet norr om husets gavel insamlades undersökningens mest omfattande och varierade fyndmaterial, vilket i och för sig inte innebär några större mängder föremål.

Keramiken bestod av stengods, flintgods, proslin och invändigt glaserat rödgods, samtliga typer med datering kring mitten av 1800-talet. Desutom insamlades ett antal fragment av blomkrukor, utförda i välbränt rödgods varav ett större bottenfragment också hade varit utvändigt glaserat. Till gruppen bör även en skärva från en större ytterkruka av så kallad Westerwaldtyp räknas, ett dekorativt kärl vars datering ligger i sent 1700-tal till tidigt 1800-tal.

Ett mer oväntat fynd utgjordes av en så kallad brännfot, ett trearmat mellanlägg i rödbrännande lera. Typen är känd från keramiktillverkning (Nordman och Pettersson 2009, s.135) men kan i denna kontext lika väl ha lagts under blomkrukor för att bättra på luftväxling och dränering. Även ett fragmentariskt benskaft till ett mindre bestick, sannolikt en sked eller gaffel hittades i jordmassorna.

En stor slagglump med en vikt på 1425 g tolkas som smidesslagg av äldre typ. Intressant är den rikliga förekomsten av icke förbrukat flussmedel i form av kalk i slaggen. Flussmedlet kan ha varit djurben eller krossade ostronskal; det sistnämnda ett välbekant material från stadens verkstäder och en fyndkategori som uppträder rikligt under framförallt sent 1600- och 1700-tal. Även förhållandevis mycket planglas - fönsterglas - förekom i det undersökta området, men insamlades ej.

Fyndmaterialets sammansättning - blomkrukor, ytterkruka av stengods, mellanlägg, planglas - kan med viss reservation ses som en indikation på att det eftersökta orangeriet kan ha legat i närheten av delyta 3.

Delyta 4:1-2 Ny anslutning för vatten och avlopp

I de begränsade schakt som togs upp invid den västra långväggen bedömdes alla berörda massor vara omgrävda sedan tidigare. Inga föremål av arkeologiskt intresse påträffades.

FIGUR 21. Vridlåsnnyckel, påträffad direkt ovanpå kullerstensläggningen söder om huvudbyggnaden i samband med schaktningen den 8 mars 2016. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 22. Ett urval av schaktningsfynd från delyta 3, den blivande handikappsparkeringen norr om huvudbyggnaden. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 23. Glaserad blomkruka med ursprungligt dräneringshål i botten. Kan vara av lokal tillverkning. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 24. Stengodsurna med en diameter på ca 30 cm. Tillverkad i tyska Westerwald, sannolikt under sent 1700-tal eller första hälften av 1800-tal. Foto: Claes Pettersson, JLM.

Provmaterial för arkeobotanisk analys

Från den ursprungliga markhorisont/ odlingslager som påträffades under den genomgrävda vägbanken i delyta 1 insamlades två prover för arkeobotanisk analys. Förekomsten av årderspar i detta schakt aktualiserade frågan om huruvida mer kunskap kan erhållas angående odling och markutnyttjande innan herrgården anlades på 1780-talet. Det är emellertid sannolikt att odlingsspåren härrör från en tidigmodern brukningsfas, snarare än att den skall kopplas till områdets järnåldersbosättningar. Åkrarna på västsluttningen av Rosenlundsåsen ligger stadsnära och har ingått i först slottets, därefter vapenfaktorietts underhållsjordar.

Provmaterialen har sänts till FD Jens Heimdahl, Arkeologerna/ Statens Historiska Museer i Hägersten för analys. I skrivande stund finns inga resultat färdiga. De kommer emellertid att bifogas till den digitala versionen av föreliggande rapport eller på annat sätt göras tillgängliga så fort detta blir möjligt.

Sammanfattning

Vid de schaktövervakningar som genomförts intill huvudbyggnaden på Rosenlund våren 2016 har det trots mycket omfattande sentida störningar varit möjligt att inhämta ny kunskap om herrgården och dess ursprungliga parkanläggning.

I samtliga schakt blev det möjligt att dokumentera och bedöma utsidan av grundens/ källarvåningens mur. Detta är speciellt intressant då Rosenlund har uppförts som en souterrängbyggnad, inplacerad i en nisch som grävts in i den ursprungliga sluttningen. Det kunde konstateras att murens yttre skikt bestod av grovt tillhuggen sten/ block som snarare lagts på plats än fixerats med kalkbruk. Stenarna har låst mot varandra som i en sorts kallmur. Egentlig mur med kalkbruk påträffas en bit in i källarens meter tjocka vägg. Detta förhållande vållade problem då ledningar skulle dras genom murverket in i husets blivande teknikrum. Som väntat och påpekat rörde sig det friliggande stenmaterialet i det yttre skiktet då man försökte borra genom källarens yttervägg.

Vid friläggandet av husets södra gavelmur kunde två viktiga observationer göras. Dels att det fanns spår efter en bortbruten trapphäll i grundmuren under källardörren. Dels att den tidigare något hypotetiska terrassen kring den stensatta gårdplanen söder om huvudbyggnaden tydligt kunde spåras i det befintliga murverket. Man kan anta att trapphällen har höljts över i samband med att området släntades, men att den brutits bort i sen tid, förmodligen då en ny dränering lades på plats 2010.

Spåren efter en meterhögt terrassering vilken löpt i nord-sydlig riktning syntes tydligt i källarmurens utsida som en övergång mellan en slät vägg - en dagermur - och en ojäm, rå muryta som aldrig varit avsedd att synas. Själva terrasskanten syntes som en lodrät gräns i källarmuren, även om den anslutande kallmuren var försvunnen.

Den kunde emellertid spåras i det breda fjärrvärmeschaktets södra sida, där några större stenar utgjorde avgränsning för gårdsplanens kullerstensläggning. Stenarna ifråga bör ha tillhört den ursprungliga terrassmurens nedersta skift. De båda nya observationerna kompletterar på ett föredömligt vis den observation av en tydlig terrasskant som gjordes vid karteringen med georadar sommaren 2014 (Pettersson & Winroth 2014:17, fig. 26).

Även identifieringen av den välgjorda stenläggningen till den gårdsplan som funnits mellan huvudbyggnaden och inspektorslängan är intressant. Ett mindre parti av denna gårdplan frilades vid provgrävningen våren 2013 varvid en fint utförd vinklad rännadal påträffades (Pettersson 2013:17). Vid den kompletterande karteringen med georadar följande sommar kunde även läget för ett stensatt brunnskar urskiljas mitt i gårdplanen (Pettersson & Winroth 2014:17). Tyvärr har denna fram tills nyligen välbevarade 1700-talsanläggning blivit svårt skadad genom att fjärrvärme och andra ledningar i sen tid dragits genom ytan söder om herrgårdens huvudbyggnad.

Det kulturlager som i likhet med vad som iaktogs 2013 täckte gårdsplanen utgör i sig något av en gåta. Det kan förefalla märkligt att ett lager fyllt av hushållsavfall som djurben (slakt-/ matavfall), krossad keramik av olika slag, träkol och diverse tappade eller uttjänta föremål kan tillåtas förekomma i direkt anslutning till en välskött herrgårdsbyggnad. Lagrets tillkomst kunde genom ett myntfynd år 2013 dateras till omkring 1850 eller något senare (Pettersson 2013:20). Till samma skede hör också att fiskdammen längre ner i parken tillåts slamma igen och därefter fylls med hushållsavfall (Pettersson 2013:17f). En rimlig förklaring är att detta är tecken på en tid av förfall och vanvård strax innan den gustavian-ska parkanläggningen övergavs till förmån för en enklare utformad herrgårdspark som var billigare i drift.

Vid undersökningen av delyta 3 intill herrgårdens norra gavel framkom tydliga spår efter ett liknade arrangemang som vid dess södra sida. Även här hade en nisch grävts in i den ursprungliga sluttningen mot väster. På så sätt skapades en markering av husets souterrängläge, samtidigt som källaren framträtt mer som en botten-våning i ett elegant spel med volymer och upplevelsen av byggnaden.

Nischens östra sida stöttades av en meterhög terrassmur och liksom på husets södra sida syntes spår av terrassen i utsidan av källarens murverk. Intressant nog hade man eftersträvat en symmetri i gestaltningen av ytorna vid husets gavlar. På båda sidor var terrassmuren placerad 90 cm öster om källardörrens karm och bägge terrasserna har nått en höjd på drygt en meter över den välgjorda kullerstensläggning som utgjort nischens markyta. Skillnaden ligger i att medan ytan söder om huset var en vidsträckt gårdplan där även herrgårdens brunn var belägen, så omfattade den norra ytan bara drygt 50 m².

FIGUR 25. Så kallad "brännfot"; ett underlägg som utnyttjas av krukmakare då keramik packas in i ugnen inför en bränning. Men den passar förstås precis lika bra under en blomkruka i ett växthus. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 26. Smidesslagg med påfallande stort inslag av bränt ben. Schaktfynd från delyta 3. Foto: Claes Pettersson, JLM.

FIGUR 27. Den vällagda kullerstensytan på gårdsplanen söder om huvudbyggnaden ligger ännu kvar under 1800-talets schaktmassor. Frånsett då i de partier där fjärrvärme och andra ledningar i sen tid har dragits in till Rosenlunds herrgård. Foto: Claes Pettersson, JLM.

När det gäller lämningar av äldre aktiviteter, daterbara till tiden innan Rosenlunds herrgård etablerades av Gustaf Mauritz Posse, noterades förekomsten av möjliga årderspår i profilen under herrgårdens infartsväg. Den fram tills nu obrutna vägbanken har fungerat som ett effektivt lock över en tidigare markhorisont/ odlingslager. Prover till makrobotanisk analys har tagits ur denna nivå.

Att finna årderspår vid Rosenlund är inte direkt förvånande. Den väl-dränerade och lätta sandjord som karaktäriserar området har sannolikt brukats med lång hävd. En gårdsanläggning från järnålder har undersökts i närbelägna Ekparken (Skanser 2003) och stenskodda stolphål av förhistorisk karaktär påträffades vid de arkeologiska undersökningarna i själva herrgårdsparken våren 2013 (Pettersson 2013:19). Dessa anläggningar har registrerats i FMIS som RAÄ Jönköping 257 (husgrund, förhistorisk/ medeltida efter stolphus). Under sent 1600-tal och in i följande sekel brukades området av det torp som tagits upp på underhållsjordarna till Jönköpings slott, senare överfört till vapenfaktoriet. Torpets lämningar ligger också inom parken och finns registrerade som RAÄ Jönköping 249 (lägenhetsbebyggelse).

Reflektion kring undersökningsresultat

Rent generellt visade sig närområdet till huvudbyggnaden på Rosenlunds herrgård vara illa tilltygat genom en rad sentida markingrepp. Dessa grävningsarbeten hade föranletts av olika konkreta orsaker, såsom behov att dränera marken kring husets källare, dragning av nya V/A-ledningar samt fjärrvärme in till byggnaden. Olyckligtvis skedde merparten av dessa ingrepp i samband med den renovering av husets exteriör som genomfördes kring år 2010; det vill säga kort tid innan lämningarna av 1700-talsparken upptäcktes och i en förlängning tillerkändes status som skyddad fast fornlämning.

Det finns i och för sig ingen större anledning att dröja vid dessa beklagliga omständigheter, men det framstår som allt mer tydligt att i vart fall ledningsdragningarna - och då främst fjärrvärmen - i området söder om Rosenlunds huvudbyggnad kommer att medföra avsevärda problem vid ett eventuellt återskapande av den försvunna parkanläggningen. Om marknivån åter skall göras plan och den ursprungliga gårdsplanen skall tas fram under de utschaktade massorna kommer fjärrvärmerören att hamna i eller i vart fall mycket nära markytan.

FIGUR 28. Källarmuren, herrgårdens södra gavel. Trots den till synes kaotiska situation som uppstått i samband med en rad sentida markingrepp har det varit möjligt att göra värdefulla arkeologiska observationer. Foto: Claes Pettersson, JLM.

Samtidigt har det i föreliggande projekt varit möjligt att visa hur även till synes helt förstörda partier inom fornlämningsområdet kunnat visa sig innehålla betydelsefull information om äldre förhållanden. De tydliga spår efter en meterhög terrassering som dokumenterades i huvudbyggnadens murverk (på båda gavlarna) utgör ett viktigt belägg för de tolkningar som tidigare har framförts med grund i karteringar med georadar. Till detta kom att så väl den kullerstenslagda gårdplanen som terrasskantens läge kunde observeras i det urgrävda fjärrvärmeschaktets södra sida.

När det gäller gårdsplanen och nischen vid husets norra gavel så kvarligger kullerstensläggningen under den handikapparkering som anlagts här. Det kommer alltså av praktiska skäl inte bli möjligt att återskapa trädgårdens ursprungliga gestaltning inom detta begränsade parti, eftersom lösningar kring tillgänglighet och anpassning för rörelsehindrade besökare med all rätt givits företräde.

Det har även blivit möjligt att observera hur husets källarmurar är konstruerade. De partier som frilagts på husets södra gavel respektive östra långsida kan enklast beskrivas som större, grovt formade stenblock utan egentlig skådesida vilka har lagts på plats så att de låser mot varandra. Kalkbruk har bara sparsamt utnyttjats i ungefär halva murtjockleken; det vill säga i den sida som vätte utåt. På insidan, mot källarens olika rum, är muren däremot tät och fast med rikligt utnyttjande av kalkbruk och puts. Detta förhållande observerades och påtalades redan den 8 mars, men kom senare att vålla avsevärda problem då hål för en större ventilationstrumma skulle tas upp i de metertjocka murarna.

Sammanfattningsvis har det varit möjligt att samla in en rad upplysningar från den här beskrivna schaktningsövervakningens olika delmoment. Det handlar dels om ny information, dels om bekräftelser på tidigare antaganden. Följaktligen kan dokumentation av till synes begränsade markingrepp visa sig värdefull på en plats som Rosenlunds herrgårdspark, Jönköping RAÄ 250. Lämningsarna efter den ursprungliga parkanläggningen är i många fall subtila, svåra att upptäcka och dessutom ytligt liggande (Pettersson 2013:16ff). Därför finns det all anledning att för framtiden följa upp även begränsade markarbeten inom området arkeologiskt.

Åtgärdsförslag

Resultaten från undersökningen våren 2016 bekräftar återigen vilken vetenskaplig potential som ligger dold inom fornlämning Jönköping RAÄ 250 Rosenlunds herrgårdspark. Dessutom framstod det med all önskvärd tydlighet att information om såväl byggnaden som dess omgivande park kan inhämtas även i partier av anläggningen som i sen tid utsatts för omfattande markingrepp.

Det är därför av största vikt att fortsätta arbeten i samband med restaurering, återställande av parkanläggningen samt löpande un-

derhåll av desamma sker med iakttagande av stor hänsyn till de dolda kulturlämningarna.

Rent generellt kan sägas att fornlämningen Jönköping RAÄ 250 är ömtålig, då de betydelsebärande lagren och anläggningarna är av sådan karaktär att även begränsade ingrepp kan förorsaka stora skador. Därför krävs arkeologisk närvaro i någon form vid alla slags markarbeten inom fornlämningsområdet. Detta eftersom lämningarna i många fall ligger ytligt och är av sådan art att de lätt kan förbises.

Inom det nu aktuella undersökningsområdet krävs inga ytterligare arkeologiska insatser. Läns museet har samrått med Länsstyrelsen angående åtgärdsförslagen.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-7916-2016
 Länsstyrelsens beslutsdatum: 2016-03-04
 Jönköpings läns museums dnr: 334/2015
 Beställare: Tekniska kontoret, Jönköpings kommun
 Fält- och rapportansvarig: Claes Pettersson
 Fältpersonal: Claes Pettersson, Ingvar Røjder
 Fältarbetstid: 2016-03-08–2016-06-14
 Län: Jönköpings län
 Kommun: Jönköpings kommun
 Socken: Jönköpings stad/ Ljungarums socken
 Församling Jönköpings Ljungarum-Kristina
 Fastighetsbeteckning: Rosenlund 2:3
 Belägenhet: Ekonomiska kartan 64E 0fS
 Koordinater: N6404831 E453256
 Koordinatsystem: SWEREF 99TM
 Undersökningsyta: cirka 320 m²
 Fornlämningsnummer: RAÄ Jönköping 250
 Fornlämningstyp: Park/trädgård - övergiven
 Tidsperiod: Nyare tid
 Fynd nr: JM.55959:1-13
 Tidigare undersökningar: JLM 109/2011, 129/2012, 238/2014

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

- Andréasson, A. 2007 *Trädgårdshistoria för inventerare*. Centrum för biologisk mångfald. Alnarp
- Andréasson, A; Pettersson, C. 2014 *Rosenlund och den glömda parken*. I Nordman, Nordström; Pettersson 2014.
- Flinck, M. 1994 *Tusen år i trädgården: från sörmländska herrgårdar och bakgårdar*. Stockholm.
- Haltiner Nordström, S. 2012 Mur till Rosenlunds parkanläggning. Arkeologisk förundersökning av RAÄ 250 inför en häckplantering inom Rosenlunds herrgårdsområde, Ljungarums socken, Jönköpings stad i Jönköpings kommun, Jönköpings län. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2012:13*.
- Karlson, B.E. 2014 *Lustgårdarna - trädgårds- och parkhistoria kring Jönköping*. I Nordman, Nordström; Pettersson 2014.
- Karlson, B.E, Sörensen, M. 2005 Antikvarisk utredning Rosenlunds herrgård, Rosenlund. Ljungarums församling i Jönköpings kommun, Jönköpings län. *Jönköpings läns museum. Byggnadsvårdsrapport 2005:25*
- Nordman, A-M, Nordström, M, Pettersson, C. (red) 2014. Stormaktsstaden Jönköping. 1614 och framåt. *JASS:3*. Jönköping.
- Nordström, M, Rönnby, J. 2005 Röset i Huskvarnaviken - provgrävning i ett förmodat bronsåldersröse på fyra meters djup i Vättern. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2005:18*.
- Pettersson, C. 2013 Åter till Rosenlunds park. Arkeologisk förundersökning av RAÄ Jönköping 250 i syfte att kontrollera riktigheten in de tolkningar som baserats på georadarkarteringen. Jönköpings stad och kommun. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2013:29*.
- Pettersson, C; Andréasson, A. 2013 Tillbaka till Rosenlunds 1700-talspark. Trädgårdsarkeologi och georadar. I *Bulletin för trädgårdshistorisk forskning nr 26*.
- Pettersson, C, Winroth L. 2010 Ekot av ett slott. Georadarundersökning inom Västra kajen, RAÄ nr 137, slottsområdet, Jönköpings stad i Jönköpings kommun, Jönköpings län. Pettersson, C, Winroth L. 2010 Ekot av ett slott. Georadarundersökning inom Västra kajen, RAÄ nr 137, slottsområdet, Jönköpings stad i Jönköpings kommun, Jönköpings län. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2010:12*
- Pettersson, C; Winroth, L. 2014 Parkens gränser. Kompletterande undersökning med georadar av RAÄ Jönköping 250, Rosenlunds herrgårdspark sommaren 2014. Jönköpings stad och kommun. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2014:51*.
- Rosenlunds rosarium* 2011 Informationshäfte utgivet av Tekniska kontoret, Jönköpings kommun.
- Skanser, L. 2003 Järnåldersgården i Ekparken. Arkeologisk för- och slutundersökning av en boplatz inför husbyggnation inom fastigheten Rosenlund 2:1. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2003:32*.

Winroth, L, Andréasson, A, Pettersson, C. 2011 Den dolda lustgården. Baron Posses park på Rosenlund. Kartering med georadar hösten 2010 och våren 2011 inom den västra parken vid Rosenlunds herrgård. Jönköpings stad och kommun. Jönköpings län. *Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2011:32*.

2013 Öväntat kartlagd med markradar. Rosenlunds gustavianska trädgård. Populär Arkeologi 1:2013.

Zeidlitz, A. 2014 Framtida användning av Rosenlunds herrgård och dess omgivning. (Utredning) Stadskontoret, Jönköpings kommun.

Kartunderlag

Digitala fastighetskartan

Karta över Höggärdet i Ljungarums socken. Upprättad av lantmätare J.P. Duker år 1710. Lantmäterimyndigheternas arkiv: E141-4:1

Karta över Rosenlunds egendom. Upprättad av C.O. von Gedda år 1904. Förvaras i Stadsbyggnadskontorets arkiv.

Bilaga 1. Anläggningsbeskrivning

ANLÄGGNINGSNR	ANLÄGGNINGSTYP	STORLEK	ANMÄRKNING
401 (Delyta 1)	Vägbana/ vägbank	Bredd: 8,5 m Djup: 0,7 m Längd: motsvarar sannolikt hela den nuvarande infartsvägens längd.	Uppbyggd vägbank, infart till herrgården. I samma läge sedan Rosenlund uppfördes. Ursprungligen lagd direkt på en äldre odlings-/ markhorisont. I botten ett bärlager delvis bestående av byggs-krot (tegelfragment, kalkbruk, träkol). Däröver grusnivåer och utfyllnadslager av varierande sammansättning.
402 (Delyta 1)	Årder-spår	Bredd: 0,12 m Djup: 0,08 m	Odlingsspår synliga i alven under det odlingslager/äldre markhorisont som förseglats av vägbanken A401. Spåren återfanns i profil på en sträcka av ca 5 meter.
403 (Delyta 1)	Dränering/ stenkista	Längd: > 2,0 m Bredd: 0,9 m Djup: 0,6 m	Äldre dränering i form av en stenkista. Skars av schaktet för ventilationstrumman. Löpte i nord-sydlig riktning och var fortfarande i viss funktion våren 2016. Hör sannolikt samman med bruket av herrgårdens östra trädgård.
404 (Delyta 2)	Trappsteg (plats för)	Längd: 1,4 m Djup: 0,3 m	Plats för trapphåll vid dörr i södra gaveln, in till herrgårdens souterrängvåning. Trapphåll avlägsnad senast i samband med dränering 2010.
405 (Delyta 2)	Terrasskant (mur)	Höjd: 1,05 meter	Terrasskant synlig i källarmur, herrgårdsbyggnadens södra gavel. Samma som A406 ute i gårdsytan. Motsvarar A409 i den norra gavelmuren.
406 (Delyta 2)	Terrasskant (mur)	Bevarad höjd: 0,35 m Bredd: 0,75 m	Bottenskipt i kallmur som utgjort en meterhögt terrasskant längs gårdsplanens östra sida.
407 (Delyta 2)	Kullerstensläggning	Längd: > 2,0 m Djup: 0,3 m	Välgjord kullerstensläggning på gårdsplan söder om herrgårdens huvudbyggnad. Skadad vid utplacering av fjärrvärmeledning. Först registrerad vid förundersökning 2013 som A350.
408 (Delyta 3)	Nisch (grävd in i sluttning)	Längd: ca 8,0 m Ö-V Bredd: 9,5 m N-S Djup: 0,65 m (vid östra schaktkanten)	Grävd nisch i sluttningen norr om herrgårdsbyggnadens norra gavel. Samma funktion som motsvarigheten söder om huset - att skapa en plan gårdsyta i anslutning till dörren i källarens gavelmur.
409 (Delyta 3)	Terrasskant (mur)	Höjd: ca 1,0 m	Terrasskant synlig i källarmur, herrgårdsbyggnadens norra gavel. Motsvarar A405 i den södra gavelmuren.
410 (Delyta 3)	Kullerstensläggning	Osäker utbredning, uppskattad till omkring 50 m ² (8 x 6,5 m)	Välagd kullerstensläggning invid herrgårdsbyggnadens norra gavel. Lokaliserad vid schaktning, men inte framränsad och avgränsad.
411 (Delyta 3)	Stenrad	Längd: ca 6,5 m i N-S riktning.	Avgränsning mellan kullerstensläggning i den norra nischen och parterrgårdens gruslagda yta.

Bilaga 2. Fyndlista

FYNDNR	MATERIAL	SAKORD	VIKT	ANTAL	FRAGMENT	SCHAKT	ANMÄRKNING
1	Järn	Nyckel	120 g	1	Intakt	Delfält 2	Vridlåsnickel. Uttagen till konservering på Malmö museer.
2	Keramik	Fat	24 g	1	Fragment	"	Grön glasyr. Piplerdekör.
3	Keramik	Fat	3 g		Fragment	"	Flintgods. Dekor i flytande blått.
4	Keramik	Urna	27 g	1	Fragment	Delfält 3	Stengods av Westerwaldtyp. Grått gods med markerad dekor i mörkbått. Del av stor ytterkruka. Diameter - 30 cm.
5	Keramik	Blomkruka	36 g	1	Fragment	"	Rödgods. Klar, brun glasyr. Ursprungligt dräneringshål i botten.
6	Keramik	Blomkruka	51 g	4	Fragment	"	Rödgods. Oglaserat. Fyra mynningskårvar varav två med passning.
7	Keramik	Fat/ kopp	146 g	15	Fragment	"	Flintgods. Maximalt 10 olika kärl. Flytande blå glasyr 3 fragment. Grön dekor 2 st. Blå dekor 2 st. Odekorerat gods 7 st. Två av fragmenten härrör från koppar. Övriga fat/ skålar.
8	Kakel	Kakel	40 g	2	Fragment	"	Kakelugnskakel. Två fragment från rump.
9	Keramik	Brännfot	31 g	1	Intakt	"	Brännfot med tre armar. "Kiln furniture" av från krukmakerierna känd typ.
10	Glas	Flaska	76 g	1	Fragment	"	Vinflaska
11	Kalk	Ostronskal	1 g	1	Fragment	"	Ostronskal - riklig förekomst i lager men små bitar.
12	Ben	Skaft	3 g	1	Fragment	"	Fragment av formsäkert utfört skaft i ben. Brustet kring tånge.
13	Slagg	Slagg	1425 g	5	Fragment	"	Smidesslagg - en stor bit/ fyra mindre. Stora bitar bränt ben (flusmedel?) syns i slaggen.

I samband med den renovering av huvudbyggnaden på Rosenlunds herrgård som inleddes år 2015 blev det nödvändigt att genomföra arkeologisk övervakning vid ett antal olika markarbeten. Ledningsschakt grävdes för ventilation, fjärrvärme och avlopp. Dessutom iordningställdes en parkering för rörelsehindrade besökare norr om huset. Alla dessa ingrepp berörde fornlämningsområdet RAÄ Jönköping 250 - Rosenlunds gustavianska parkanläggning.

Tyvärr var de sentida störningarna intill huset omfattande. Inte minst den dränering som lagts på plats år 2010, bara ett fåtal månader innan den dolda parken upptäcktes med georadar, hade förorsakat omfattande skador. Trots detta var det möjligt att insamla ett antal viktiga upplysningar om herrgårdens äldre historia ur schakten.

Bland annat har existensen av en framträdande terrassering söder om huvudbyggnaden nu kunnat beläggas. Att markera nivåskillnader var ett sätt att understryka ordning och planering i det sena 1700-talets parker, gärna då förstärkt med stenmurar och staket. Nu vet vi att dessa stildrag också har utnyttjats vid Gustaf Mauritz Posse's eleganta Rosenlund.

Mer förvånande är då spåren efter förfall och vanskötsel. En period när allsköns avfall hopat sig på den stensatta gårdsplanen och fiskdammen tilllåtits slamma igen. Vad hände egentligen med herrgården åren efter 1850 när epoken Posse tagit slut? Här finns ett spännande fält att forska vidare kring i det skriftliga källmaterialet!

.